

²⁶ Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших (1881–1886) / М. Драгоманов. – Львів : Накладом Українсько-Руської видавничої спілки, 1906. – Ч. 1. – С. 144; там само. – С. 146.

²⁷ Там само. – С. 146.

²⁸ Барвінський Б. Указ. праця. – С. 118.

В статтє дан анализ той части наукового наследия Ю. Целевича, которая непосредственно посвящена изучению малоисследованных региональных проблем украинской истории второй половины XIX в. На основе систематизации фактического материала дана оценка его вклада в развитие национальной историографии. Доказано, что при изучении тех или иных проблемных вопросов Ю. Целевич выдвигал собственные концепции, опираясь на документальные материалы. Большинство идей и мыслей, выдвинутых Ю. Целевичем, впоследствии нашли свое подтверждение в работах по истории Украины.

Ключевые слова: Ю.А. Целевич, Галичина, казаки, “русины”, регионализм, Закарпатье, этнические процессы, Покутье.

The article analyzes the part of the scientific heritage Yu. Tselevych that directly devoted to studying unexplored regional issues of Ukrainian history in the late nineteenth century. Based on the systematization of factual material evaluates its contribution to the development of national historiography. It is proved that the study of various issues Yu Tselevych put forward their own concept, based on documentary material. Most of the ideas and opinions put forward by Yu Tselevychem later were confirmed in the works on the history of Ukraine.

Keywords: Yu.A. Tselevych, Galicia, Cossacks, “Ruthenians” regionalism, Transcarpathia, ethnic processes, Pokuttya.

УДК 94 (477)+32

Володимир КОСТЮК

МИХАЙЛО ПАВЛИК І ЖУРНАЛ “НАРОД”

У журналі “Народ”, який видавали М. Павлик та І. Франко, вперше в історії української періодики широко висвітлювалося життя трудового народу, особливо селянства. Часопис сприяв поліпшенню економічного та політичного становища людей праці, піднесенню їх політичної, національної свідомості і культурного рівня. Журнал “Народ” став офіційним органом Русько-української радикальної партії – першої в Україні партії нового парламентського типу.

Ключові слова: радикальна партія, народовці, москвофіли, національне відродження, українофіли, незалежність, соціалізм, соборність, Галичина.

Про діяльність Михайла Павлика у журналі “Народ” писали науковці М. Кугутяк, П. Шкраб’юк, А. Круглашов, В. Качкан, Б. Савчук, М. Василенко та ін.

М. Павлику належала провідна роль у переході журналу “Друг” (1876) на демократичні позиції та утвердженні в ньому народної мови, що засвідчило народження нової української журналістики. Тематичні збірники і журнал “Громада” (1880), які в Женеві разом з М. Драгомановим та С. Подолинським видавав М. Павлик, стали першими зразками вільної української позацензурної преси, визначного явища в політичній літературі кінця 70-х – початку 80-х рр. XIX ст.

Новим етапом у журналістській і видавничій діяльності М. Павлика стала праця у “Народі”, “Хліборобі”.

5 грудня 1889 р. М. Павлик змушений був покинути редакцію газети “Батьківщина”. У листі до М. Драгоманова він писав: “Ми рішили видавати популярне письмо, котрого редакція буде в моїх руках. “Батьківщини” не хочу, так як вона скомпрометувала і себе, і мене... Напишіть свою думку про програму. Я буду стояти на тому, щоб головною задачею “Русина” (назва газети. – В.К.) було утворити одну демократичну партію з усіх чесних русинів”¹.

Від 1 січня 1890 р. за редакцією М. Павлика та І. Франка почав виходити двотижневик “Народ”. Цьому допоміг щасливий випадок. Адже М. Павлик та І. Франко фінансово не змогли б забезпечити це видання. У жовтні 1889 р. М. Драгоманов їздив до Парижа на фольклорний конгрес, і там після полеміки з делегатами-українофілами (про драгоманівський космополітизм) один з них – М. Ковалевський – не без вагань, вручив йому чек на 1 000 франків. Ці невеликі гроші й пішли на нове видання².

Сам М. Драгоманов так відгукнувся про це: “Позаяк коло того часу д. Павлик казав мені, що хоче закласти газету “Народ”, то я й зараз же назначив ті гроші на це діло”³.

У журналі “Народ” (1890, №20) була надрукована перша програма Русько-української радикальної партії, ухвалена на з’їзді 6 жовтня 1890 р. і підписана М. Павликом, І. Франком, С. Даниловичем, Є. Левицьким, Р. Яросевичем, як членами управи РУРП⁴.

З початком 1891 р. “Народ” прагнув, як було в ньому заявлено, стати й “органом українців у Росії”.

У листі від 25 березня 1891 р. до брата М. Косача Леся Українка напише: “Злоба дня у них тепер це “раскол” в москвофільській партії. Справа така – молоді москвофіли прилюдно (в печаті) одцуралися старих “твердих” і пристали (принаймні виразили бажання пристати) до радикалів. Ти не можеш зрозуміти, чого “Народ” хоче перетягти до себе “кацапів”, але він має рацію, бо кацапська партія досить велика, міцна, та й гроші має і вплив на попів, отже, якби від неї відлучилися молоді розумніші люди, то вона б дуже ослабла, а се для Галичини було б велике щастя. Звісно, коли вони стануть радикалами, то перестануть бути кацапами, та то й слава богу”⁵.

А в листі до М. Драгоманова від 3 вересня 1891 р. Леся Українка писала: “Знаю тільки, що про “Народ” і про ваші статті в ньому говорять багато і говорять дуже різно: одні кажуть, що увесь “Народ” у купі з тими статтями слід би спалити, а вже ніяк не давати в руки молодим людям бо то погибель і “образа Божа”, а другі кажуть, що то єдина можлива галицька часопись. Треті не кажуть нічого, тільки як де запорвуть яке число, то зачитуються страх”⁶.

Скрутне матеріальне становище примусило М. Павлика перебазувати редакцію журналу “Народ” ближче до свого рідного села в Коломию, де порівняно з іншими містами досить швидко розвивалася видавнича справа. Вже на кінець XIX ст. тут було кілька приватних друкарень і видавництв, серед яких – друкарня Михайла Білоуса та “Галицька накладня” Якова Оринштейна, де видано багато творів українських письменників. З 15 липня 1892 р. в Коломії продовжує випуск “Народу” М. Павлик. Із цього часу журнал видавався в значно скороченому обсязі і перетворився в офіційний суспільно-політичний орган радикальної партії⁷.

Програма УРП, співтворцем якої став М. Павлик, була побудована на засадах громадівського соціалізму й цим відмежовувалася від марксистської соціологічної концепції. “Допомагала” в цьому і влада. Газета “Діло” 1 червня 1892 р. писала, що “прокуратура державна сконфіскувала брошуру “Соціалізм утопійний і науковий” Фр. Енгельса, яка появилася в перекладі накладом “Народа”⁸. У листі до М. Драгоманова від 16 грудня 1892 р. М. Павлик писав: “... Вернувши зі Львова, де я мусив відсиджувати кару за Енгельса, а окрім того, цими днями мушу заплатити кари: по 10 гульд. за себе, Франка і друкаря... (за те, що передрукував до “Народу” його (Енгельса. – В.К.) маніфест, заборонений в Австрії”⁹.

М. Павлик зайнявся в Коломії ще й редагуванням газети радикалів для селян “Хлібороб”. Від 1893 р. йому в цьому допомагав Лесь Мартович. Видавцями “Хлібороба” в Коломії були С. Данилович та І. Герасимович. Утім, вихід “Хлібороба” негативно зустріло нове керівництво газети “Батьківщина”, де радикалізм називався “страхопудом XIX віка, який порушує становисько порядку і права”¹⁰.

20 вересня 1893 р. П. Куліш писав М. Павликові: “Посилаю Вам, приятелю Івановичу, “Товитови Словеса”. Друкуйте, спасибі Вам, у славній Коломії на дешевенькому папері та й пустіть по такій ціні, якої друк і папір нам самим коштуватиме, а вбогим людям даруйте обома руками. Увесь збір грошей оберніть на підмогу газети “Народ”, як єдиної розумної в Червоній Русі”¹¹. Коли М. Павлик у 1893 р. захворів, П. Куліш у листі до нього писав: “Велико зажурили ми, що наш дорогий Михайло Безверхий (Павлик. – В.К.), найславніший з учнів Золотоверхого (Драгоманова. – В.К.) та лежить у недужі, і таку ся недуга відкрила нам сумну перс-

пективу, що ми самі задумуємо чимчикувати до Коломиї. Вирахуйте мені: яких треба грошей на видавництво “Народу”¹².

М. Павлик переклав і видав “Ерфуртську програму” Карла Каутського. Це видання стало популярним і серед наддніпрянських соціалістів. Денис Лукіянович, який у 1894 р. став секретарем журналу “Народ” і якого Павлик посилав до Києва, інформував: “У Лесі Українки був, через мене вона передасть Вам відомі Вам записки Н. В. Ко. (М. В. Ковалевського. – *В.К.*), а що Ви мали писати їй, то напишіть в листі до мене, я з Садагури вертаю другий раз за кордон і листа або перевезу, або затямлю зміст його і перекажу Лесі...” В цьому ж листі Д. Лукіянович просить прислати для кийвської молоді павликівські видання – Ерфуртську програму Каутського і твори Толстого¹³.

Схвальні відгуки про редакторську діяльність Михайла Павлика надійшли від М. Драгоманова, Лесі Українки, Пантелеймона Куліша, Євгенії Ярошинської та інших відомих діячів національного відродження. Журнал “Народ” отримують В. Білозерський, П. Куліш, В. Вернадський, двадцять примірників надсилалось у США. Тираж “Народу” коливався від 200 до 300 примірників. Це немало для тих часів і для такого типу періодичного видання, і як для видання, що зазнавало постійних переслідувань.

Іван Франко у листі до М. Павлика від 12 серпня 1894 р. пише: “Дорогий друже! По-стараясь приїхати на неділю. Шлю Вам тим часом 10 руб. на книжку Кримського. Драгоманов пише мені, що ви хорусте. Я й сам догадувався, що щось воно недобре, коли ні “Народ”, ні “Хлібороб” не виходять”¹⁴.

З листопада 1894 р. “Народ” знову виходив у Львові. Останній, 17-й номер журналу вийшов у серпні 1895 р. В ньому М. Павлик, як редактор, повідомляв, що через смерть М. Драгоманова, в останніх часах “головної підпори” “Народу”, а також через недугу редактора журнал припиняє своє існування¹⁵. Згадані причини дійсно мали місце, але до цього слід додати ще одну причину занепаду журналу – кризу в радикальному русі, яка виникла в середині 1890-х рр.

Незважаючи на борги і відсутність коштів, протягом 1894–1895 рр. М. Павлик помістив у “Народі” понад сорок статей, повідомлень та інформацій, що належали його перу. Леся Українка писала з Євпаторії, що вона з братом Михайлом теж читає “Народ”: “Обоє ми дивуємося вашій енергії, бо виносити на собі такі номериська та ще й так редагувати і корегувати, за се вам осібно дяка від мене. То таки робота неабияка”¹⁶.

Наддніпрянець Павло Грабовський, який із 38 років життя 20 провів у неволі, 1 листопада 1894 р. у листі до І. Франка просить його: “Перекажіть при нагоді Павликові, що послав йому допис про переселенців – дістав чи ні? Спасибі декому з галичан – не забувають, на жаль, тільки не дістаю й половини того, що шлеться” (вилучала цензура. – *В.К.*)¹⁷. А у листі до М. Павлика від 5 вересня 1895 р. з Вілюйська П. Грабовський писав: “Спиніться висилати поки що часопис, бо я переїжджаю...”¹⁸. Саме в Коломиї у журналі “Народ” М. Павликом були надруковані статті П. Грабовського “Дещо у справі жіночих типів” та “Лист до молоді Української”. Пізніше П. Грабовський у листі від 6 січня 1901 р. з Тобольська до відомого громадського діяча і авторитетного філолога Б. Грінченка напише: “Тільки єдине бажання, єдина надія піддержує та зміцнює мене: це – хоч перед смертю побачити Галичину, подивитись, що там і як робиться, побачитись з тими людьми, що працюють на рідній ниві, а тоді б не жалкував, здається, хоть би й умерти”¹⁹.

Михайло Драгоманов вважав організацію незалежних від влади видань і розгортання кооперативно-спількового руху особливо важливою заслугою своїх галицьких товаришів. Він писав: “...Я дозволю собі звернути Вашу увагу на діяльність Франка, Павлика і друзів їх, що знайшла вираз між іншим у виданні “Народа” і “Хлібороба” (популярних газет). Це перший досвід залучення до активної політики самого галицького простонароддя і якби він не проявився ні в чому іншому, як в організації кооперативно-селянських асоціацій, як Гуцульська Спілька, народні спілки в різних місцях, – у влаштуванні мітингів, то й тоді він би заслуговував на увагу”²⁰.

Редагуючи журнал “Народ”, М. Павлик багато зробив для розвитку шевченкознавства. Значною заслугою “Народу” була його послідовна і наполеглива боротьба проти фальсифікації спадщини Т.Г. Шевченка, проти намірів видати твори Шевченка в “обчищеному вигляді”.

М. Павлик крім статей І. Франка та М. Драгоманова про Кобзаря поміщає у журналі свої статті “Шевченко й радикали перед угодовцями”, “Поминки Шевченка в Кракові”. Відстежуючи поряд із соціальними проблемами і національні, М. Павлик писав: “І в кого нема за душею ніяких соціальних ідеалів, ніяких справедливих суспільних основ... у того язик мусить у справах суспільно-просвітніх вічно крутитись мов млинок на вітрі, а на ділі такий завше скорше сам піде за всякими кривдителями та затемнителями, проти котрих ціле життя воював, наприклад, Шевченко”²¹.

У “Народі” вперше друкувались останні праці М. Драгоманова “Чудацькі думки про українську національну справу” (1892), “Австро-руські спомини” та “Листи на Наддніпрянську Україну” (1893), а також перші розділи “Ukraina irredenta” Ю. Бачинського. В журналі брали участь В. Стефаник, Лесь Мартович, Н. Кобринська, Є. Ярошинська, молоді діячі радикальної партії Є. Левицький, В. Охрімович, В. Будзиновський, С. Данилович, І. Герасимович.

В 1895 р. у Львові з М. Павликом зустрілася Етель-Ліліан Войнич. Було домовлено про допомогу в пересиланні лондонських видань “Фонду вільної російської преси” до Росії. Група С. Степняка, до якої входила Е.-Л. Войнич, надсилала Павлику свої видання, а він, відповідно, до Лондона – свої видання “Народ” і “Хлібороб”. Коли ці видання перестали виходити, чоловік англійської письменниці Михайло Войнич у листі до М. Павлика 2 грудня 1895 р. писав: “Важке положення, важке всюди, тому що скрізь реакція, навіть в Англії... Реакція не може вічно продовжуватися, вона вже докінчує себе. Будуть і кращі дні, прикладемо свої сили з більшою користю і з більшими результатами... Братерське Вам спасибі за все, що зробили для нас”²². З М. Войничем співпрацював відомий народник українського походження Ф. Волховський, який вирізнявся від інших російських народників тим, що випускав свої агітаційні листки українською мовою. Він був засуджений до довічного заслання в Сибір, однак утік, опинившись у Лондоні, редагував видання “Фонду вільної російської преси”. Працюючи в Коломиї та Львові, М. Павлик переписувався з Ф. Волховським.

Кілька років тому професор з Каліфорнії Джон Карк привіз в Україну копії автографів листів М. Павлика в Лондон до Ф. Волховського. Лист з Коломиї від 9 листопада 1893 року написаний на офіційному бланку журналу. На ньому вказується: “Редакція “Народа”, Коломия, Замкова вулиця”²³. Листи М. Павлика та один лист М. Драгоманова до Ф. Волховського зберігаються в колекції Ф. Волховського в інституті Гувера при Стенфордському університеті (США, штат Каліфорнія)²⁴.

Значний вплив своїми публікаціями і діяльністю М. Павлик справив і на українську еміграцію за океаном. Він одним з перших почав розробляти тему української еміграції. У журналі “Народ” М. Павлик відстежує проблему трудової еміграції. У 1890 р. він поміщає свої статті “Про еміграцію наших людей”²⁵, “Про Американську Русь”²⁶. У наступні роки в “Народі” друкуються статті М. Павлика “До ситуації”²⁷, “Окуневський і еміграція”²⁸, “З життя русинів в Америці”²⁹, “Третій транспорт емігрантів до Бразилії”³⁰.

Леся Українка зауважувала: “До слова приходиться сказати, що не всі радикали у всьому солідарні з “Народом”, – тутешні (віденська група. – В.К.), наприклад, потребували поправки “програми” і ладнають тепер свою, по власній думці вряжену програму. Хто знає, як то буде, але певне, “Народ” у власному інтересі – муситиме погодитись з молодими радикалами, бо не зможе ж сама редакція займати становище партії”³¹.

Керівництво партії враховувало думку віденської групи, шукало нові можливості обговорення партійних рішень, причому навіть у листуванні однопартійці вільно висловлювали свою думку, якою б гострою вона не була. Критика надходила і від М. Драгоманова, який, стежачи за діяльністю галицьких радикалів, 24 серпня 1894 р. із Софії писав: “Получив... № 23 “Народу”. Досить інтересний, тільки неприємно разить самолюбівання: ми, наша партія, під впливом нашої партії і т. і. Лекше з тим! Подождіть поки само діло похвалить нашу партію”³³.

І у видавничій, і в перекладацькій діяльності М. Павлик продовжував дотримуватись свого принципу добиватися історичної правди за усяку ціну, якою б жорсткою вона не була. У листі до Драгоманова із Львова 8 січня 1895 р. Павлик писав: “Посилаю Вам “Відозву” про “Народ”, за котру і Ви, бачу, не погладите мене по голівці. Я ж дивлюся на таке з історичного погляду і рад був би якби всі руські редактори від “Зорі Галицької” були такі “наївні” як я, і

казали правду про себе і свою публіку. Було би цінніше для історії, ніж добра половина надрукованого ними. Теж саме скажу і про руських політиків³⁴.

Після того, як М. Павликом та іншими українцями зацікавились австрійські військові кола, він повідомляв М. Драгоманова, що з ним кокетують “військові сфери”, які пропонують йому гроші на газету. Він писав М. Драгоманову: “Головна ціль їх (буцімто) притягнути Україну до Австрії. Я сказав, що це може бути тільки тоді, коли українці побачать повну волю австро-угорських русинів, тоді се буде мати великий моральний вплив на Україну... вони ще прийдуть до мене, бо починають розуміти, що перед можливою війною з Росією їм слід попустити трохи крайньому напрямкові руському. Коли дадуть підмогу на “Народ”, то візьму, а робити буду своє для народу³⁵”.

Коли М. Павлик разом з І. Франком у 1892 р. організували як додаток до журналу “Народ” спеціальний листок “Из России и для России” російською мовою з метою інформування громадськості про революційні події, що відбувалися в Росії, то в передмові до першого листка написали: “Служіння справі свободи в Росії ми вважаємо своїм прямим обов’язком як русько-українські патріоти і радикали так як, по нашому глибокому переконанню, свобода і успішний національний і культурний розвиток нашої русько-української нації прямо залежить і нерозривно зв’язаний зі свободою і прогресом всієї останньої Росії³⁶”. І хоч вийшов лише один номер цього додатку, реакція урядовців імперської Росії не забарилася. 17 березня 1892 р. міністерство внутрішніх справ у Петербурзі видало таємне розпорядження київському, подільському і волинському генерал-губернаторові Ігнат’єву про заборону в’їзду на територію Росії І. Франкові, М. Павлику та іншим.

Прихильник М. Драгоманова і меценат “Народу” М. Ковалевський заявив Т. Окуневському, який в цей час був у Києві, щоб речень про те що “кожна інтелігентна людина в Галичині повинна знати російську літературу”, більше в “Народі” не було³⁷.

У листі до М. Драгоманова у січні 1894 р. М. Павлик пише про К. Арабажина: “Про нерви Арабажина я знав і без Вас і переказував йому, а сказав це в “Народі” через те, що його статейки про українофілів – нерви. Нагадую Вам, що він і жінка його радили мені не чіпати в “Народі” Росії, то мовляв получити дебіт!! Це все чортовщина, котра страшенно шкодить нам перед Українцями, і спеціально Вам. Треба ж раз це все сказати йому, – нехай рішучо стане або з нами або против нас³⁸”. Гостре ставлення М. Павлика до К. Арабажина, який кілька разів відвідував Галичину, навіть був автором статті про М. Павлика, як виявилось, було не зайвим, пізніше він став переконаним “общеруссом³⁹”.

Коли М. Павлик редагував тижневик “Батьківщина”, він хотів серією статей започаткувати в ньому рубрику “З життя і праці нашого жіноцтва”, але редколегія заявила, що вона “не на часі” і в цьому немає потреби⁴⁰. У журналі “Народ” М. Павлик друкує свої дослідження на жіночу тематику: “В справі робітних людей і жінок у Галичині⁴¹”, “Дещо про рух русинок⁴²”, “Товариство руських жінок на Буковині⁴³” та ін. Ці праці М. Павлика, надруковані у “Народі”, сучасні дослідники вважають етапними у формуванні ідеології фемінізму в Україні⁴⁴. У жовтні 1890 р. у “Народі” з’явилась окрема рубрика “Жіночі справи”, що відіграла значну роль у популяризації жіночого питання. В полеміці з питань жіночої освіти, що розгорнулася на його сторінках, взяло участь і в такий спосіб зробило пробу журналістського пера чимало жінок⁴⁵.

Високу оцінку радикальній пресі дав С. Єфремов: “... Органи партії, як “Народ”, опісля Франкове “Житє і слово” виступили не тільки з гострою критикою галицьких місцевих стосунків, але із загальними ідеями, на які обізвалася уся Україна: суперечка на галицькому ґрунті починає набирати всеукраїнської ваги, як принципіальна боротьба між політикою недобитків “рутенства” й дрібних компромісів та політикою українства і справжніх народних інтересів⁴⁶”.

У автобіографії, надісланій одному з видавництв, І. Франко зазначив: “У Львові виник гурток молодих інтелігентних і незалежних українців і ухвалив заснувати радикальну селянську партію в краю, яка мала покласти кінець дотеперішньому українському партійному хаосу і безграмотності інтелігенції. Було засновано часопис “Народ”, перший річник якого 1890 р. – це найкраща і напутніша публіцистична праця, якою може взагалі похвалитися українська література⁴⁷”.

Отже, особливою заслугою М. Павлика стала розробка і реалізація програми журналу “Народ” (1890–1895), який під його керівництвом став трибуною пошуків українською демократією суспільних ідеалів. В історії демократичного руху та суспільно-політичної думки на західноукраїнських землях, а також в Наддніпрянській Україні “Народ” відіграв визначну роль. Журнал за короткий час здобув популярність і авторитет, а особливо серед галицького селянства.

- ¹ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 5 : 1886–1889. – Чернівці, 1912. – С. 408.
- ² Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Вибране / М. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – С. 463.
- ³ Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Вибране / М. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – С. 463.
- ⁴ Василенко М. Іван Франко і радикали / М. Василенко // Буковинський журнал. – 2015 – № 3. – С. 187.
- ⁵ Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 10 : Листи (1876–1897) / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 87–88.
- ⁶ Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 10 : Листи (1876–1897) / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 111.
- ⁷ Історія української літератури : у 8 т. – К. : Наукова думка, 1969. – Т. 4, кн. 1. – С. 372.
- ⁸ Народ. – Львів, 1892. – 1 червня.
- ⁹ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 7 : 1892–1893. – Чернівці, 1911. – С. 107.
- ¹⁰ Павлик М. Шевченко й радикали перед угодовцями / М. Павлик // Твори / М. Павлик. – К. : Дніпро, 1985. – С. 332.
- ¹¹ Возняк М. Останні зносини П. Куліша з Галичанами (з додатком його листування з М. Павликом) / М. Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 170.
- ¹² Возняк М. Останні зносини П. Куліша з Галичанами (з додатком його листування з М. Павликом) / М. Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 223.
- ¹³ Українка Леся. Документи і матеріали / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 129.
- ¹⁴ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49 : Листи (1886 – 1894). – С. 510.
- ¹⁵ Історія української літератури : у 8 т. – К. : Наукова думка, 1969. – Т. 4, кн. 1. – С. 76.
- ¹⁶ Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 10 : Листи (1876–1897) / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 104.
- ¹⁷ Грабовський П. Твори / П. Грабовський. – К. : Молодь, 1965. – С. 231.
- ¹⁸ Грабовський П. Твори / П. Грабовський. – К. : Молодь, 1965. – С. 79.
- ¹⁹ Грабовський П. Твори / П. Грабовський. – К. : Молодь, 1965. – С. 232.
- ²⁰ Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці : Прут, 2000. – С. 312.
- ²¹ Павлик М. Поминки Шевченка в Кракові / М. Павлик // Твори / М. Павлик. – К. : Дніпро, 1985. – С. 322.
- ²² Полек В. Зустріч на все життя. Е.-Л. Войнич і М. Павлик / В. Полек // Прикарпатська правда. – 1989. – 12 травня.
- ²³ Костюк В. Листи М. Павлика в архіві Гувера / В. Костюк. – Косів : ДППДМ, 2004. – С. 10.
- ²⁴ Hoover Institution Archives for Stanford University (California, USA) Box 2. Folder 10. Dragomanov M. 1894. Folder 11; Pavlik M. 1894–1903.
- ²⁵ Народ. – Львів, 1890. – № 1.
- ²⁶ Народ. – Львів, 1890. – № 9.
- ²⁷ Народ. – Львів, 1892. – № 19.
- ²⁸ Народ. – Львів, 1892. – № 20–21.
- ²⁹ Народ. – Львів, 1894. – № 2.
- ³⁰ Народ. – Львів, 1895. – № 11.
- ³¹ Українка Леся. Документи і матеріали / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 246–247.
- ³² Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 6 : 1890–1891. – Чернівці, 1910. – С. 87–88.
- ³³ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 6 : 1890–1891. – Чернівці, 1910. – С. 90.
- ³⁴ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 8 : 1894–1895. – Чернівці, 1911. – С. 175.
- ³⁵ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 6 : 1890–1891. – Чернівці, 1910. – С. 1–2.
- ³⁶ Круглашов А. Драма інтелектуала : Політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці : Прут, 2000. – С. 139–140.

- ³⁷ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / І. Чорновол. – Львів : Академія мистецтв, 2000. – С. 159.
- ³⁸ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 8 : 1894–1895. – Чернівці, 1911. – С. 13–14.
- ³⁹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / І. Чорновол. – Львів : Академія мистецтв, 2000. – С. 112.
- ⁴⁰ Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – С. 173.
- ⁴¹ Народ. – Львів, 1890. – № 23.
- ⁴² Народ. – Львів, 1894. – № 13–14.
- ⁴³ Народ. – Львів, 1894. – № 19.
- ⁴⁴ Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст. / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці : Книги-XXI, 2006. – С. 186.
- ⁴⁵ Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – С. 173–174.
- ⁴⁶ Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. ; Лейпциг ; Нью-Йорк, 1991. – Т. 2. – С. 236.
- ⁴⁷ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50 : Листи (1895–1916). – С. 364.

В журнале “Народ”, издававшимся М. Павлыком и И. Франком, впервые в истории украинской периодики широко освещалась жизнь трудового народа, особенно крестьянства. Журнал содействовал улучшению экономического и политического состояния людей труда, повышению их политического, национального сознания и культурного уровня. Журнал “Народ” стал официальным органом Руско-украинской радикальной партии – первой в Украине политической партии нового парламентского типа.

Ключевые слова: радикальная партия, народовцы, москвофилы, марксизм, национальное возрождение, социализм, украинофилы, соборность, независимость, Галичина.

For the first time in the history of Ukrainian periodical press the journal “Narod” published by Mykhailo Pavlyk and Ivan Franko wrote about working people’s lives, especially about peasantry. The journal “Narod” became the official organ of the Ruthenian-Ukrainian Radical party which was the first party of the parliamentary type in Ukraine.

Keywords: the Radical Party, the moskvofils, natiogenesis, liberalizm, marksism, the national revival, independence, unity, socialism, Galychyna.